

POČÁTKY ROMANTISMU V LITERATURÁCH JIŽNÍCH
SLOVANŮ

Věnceslava B e c h y ň o v á , Praha

Problematika počátků romantismu v jihoslovanských literaturách je velmi rozešířlá a dosud nebyla uspokojivě prozkoumána ani romantické hnutí v jednotlivých národních literaturách. Právě v období počátků romantismu se však výrazně projevují shodné literární tendence v celé jihoslovanské oblasti a literární materiál nutí i literární historiky jedné z jihoslovanských literatur k širšímu ohledu na literatury ostatní. K širšímu jihoslovanskému aspektu je zaměřeno i několik následujících poznámek.

Romantismus se začal vyvíjet v jihoslovanské oblasti v podstatě v prostředí mnohonárodních států - Rakouska a Turecka, protože knížectví srbské, založené r.1814, bylo ještě příliš slabé, aby svou státností mohlo výrazněji ovlivnit myšlení nesvobodných slovanských sousedů. Skutečnost státní příslušnosti k mnohonárodním celkům, v nichž slovanským národům příslušelo podřízené postavení, podminila jejich tzv. národní onozerí a v literatuře citelně zasáhla i počátky romantismu, poznamenané národním sebeuvědomováním a vlivem úspěšného osvobozenického hnutí sousedních balkánských národů. Vedle už jmenovaných Srbů je nutno připomenout i Řeky, kteří rovněž už r.1821 dosáhli státní samostatnosti. Také reformy státní a společenské organizace, realizované v Rakousku a v Turecku už koncem 18.stol., jednak zvyšovaly požadavky slovanské inteligence, jednak je orientovaly kriticky a někdy přímo negativně vůči vládním snahám. Racionalistické reformy v Rakousku a v Turecku působily totiž v opačném směru na podřízené národy, měly vliv na formování povýšce idealistických kulturních požadavků, ozývajících se na slovanském jihu.

V důsledku příbuznosti historických osudů usilovaly jihoslovanské národy zároveň i o větší vzájemné sepectí. Tyto touhy se na jihu projevily zejména v charvátckém ilyrismu, k němuž se připojila i část Slovinců. Starší představy J.Kollára o nutnosti společného kulturního snažení Slovanů ožily přitom v jihoslovanské oblasti za podmínek, kdy už byly zhodnoceny staré slovanské památky a kdy svět projevil zájem o slovanskou lidovou slovesnost. Základ nové literatury bylo proto možno hledat už v domácím vývoji, přestože epické jazyky a poslední básnické jazyky se v jihoslovanské oblasti teprve vytvářely.

Romantismus se v jihoslovanakých literaturách nerozvil tak jako v literaturách světových, většinou v něm hluboko do 19. století převládaly tóny lidové slovesnosti. Sentimentální poměr k vlastnímu folklóru a dějinám, chápaným v duchu národně vlasteneckém, posiloval zpočátku zejména sentimentální rysy počínajícího romantismu a sentimentální tón si romantismus jižních Slovanů zachoval často opěť až hluboko do 19. století. Určující ovšem byly organické spoje mezi vytvářející se literaturou uměleckou a slovesností lidovou. Tendenci k romantismu signalizují ve všech jihoslovanakých literaturách edice lidových písní, také pohádek, pověstí, přísloví apod. a tyto edice se stávají základem, o nějž se literatura opírá.

Z hlediska vývoje umělecké literatury není sice zcela přesné, mluvili-li se o romantismu v souvislosti s dílem Vuka Karadžiče, avšak přitom je jisté, že Vukovo dílo je daleko bližší období romantismu než předcházejícím klasicistním pokusům, které ostatně Vuk sám nemilosludně odsuzoval. - Aby zdůraznil spojení Vukova literárního snažení s živým reziduem staré kultury a se srbským folklórem, označuje srbský badatel Miodrag Popović směr Vukova literárního úsilí termínem "patriarchální romantismus".^{1/} Je to termín výstižný a lze ho stejně úspěšně užít i při charakteristice literárních poměrů ostatních pravoslavných jižních Slovanů, zvláště Bulharů.

Plodem obdobných tendencí k romantismu, jaké charakterizují dílo Vukovo, je v srbském prostředí tápající, ale bojovné dílo Simy Milutinoviće, mající za základ rovněž lidovou slovesnost, vrcholu pak v srbské literatuře dosahuje tento patriarchální romantický směr poezie v eposu černohorského vladky Petra II. Petroviće Njegoše Gorski vjenac. Poúčen jihoslovanakými junáckými písněmi vytváří Njegoš básnické dílo, hlásící se k těmto písním už tradičním desetercem, tematikou protitureckého boje v cyklu kosovakém a zejména oživeným životním pořádkem junáckých písní, zároveň však vytváří dílo strukturně nové - kompozičně složitě a ve své expresivní a reflexivní složce spjatě s novodobým vlastenectvím, které v junáckých písních ještě nemohlo mít místa.

V chorvátské literatuře se objevují některé preromantické tendence dokonce už v klasicistní poetice M. Katantiće, který vedle doporučování antické metriky a vedle svých vlastních antizujících básnických pokusů zařadil do své zcela teoretické práce a zcela básnické sbírky Fructus auctumnales i lidové písně.^{2/} První rozkvět romantismu nebo lépe sentimentalismu však nastal v chorvátské poezii až za ilyrismu, kdy vedle sbírek lidových písní (např. Kukuljeviće-Sakcinského, Topalovićovy)

objevily se i básnické ohlasy lidových písní a konečně také skladby ubírající se samostatnými cestami, jako např. lyrika Petra Preradoviće.^{3/}

Naproti tomu Smrt Smail-age Čengića Ivana Mažuraniće nazpře opět souvíslost s junáckým eposem, podobně jako Gorski vjanac Njegošův. Látka je zpracována tradičním ossetislabičným a omislabičným veršem, ale způsobem, který se s tvůrčí technikou junácké poezie už nesrovnává. Celý příběh je opět silně zdramatizován a zdůrazněna je jeho expresivnost, na rozdíl od junáckých písní, jejichž hyperbolicizace je velmi vzdálená od vztahů skutečného života a citové chápání tím téměř vylučuje. Vešle lidové slovesnosti a dobových vlasteneckých představ působila na I. Mažuraniće zejména dubrovnická poezie a z ní nejsilněji jím samým doplněný Gundulićův epos Osman. Ani cesty k romantickému národnímu eposu nebyly tedy jednosměrné, ale vedlo k němu více komponentů domácího vývoje.

V lyrice dosáhli nejosobitějšího tónu básníci, kteří se dostali do bližšího styku s romantismem německým. Zejména P. Preradović, který znal natolik německý jazyk i německou poezii, že si překládal básně, které ho zaujaly, do němčiny, rozvíjel na základě cizí poezie svůj bohatý básnický rejstřík v duchu ilyriismu. Ještě výrazněji zasáhla německá romantická literatura do díla Slovince Frana Prešerna. Peal formálně dokonale a opravdovce citovostí naplněnou lyriku jak v německém, tak v slovinském jazyce. Prostředí chorvátské a slovinské bylo tak z jihoslovanské oblasti nejbližší světovým představám romantismu a ve svých významných projevech se nesrovnávalo s patriarchálně romantickými představami pravoslavných oblastí jihoslovanských literatur.

Obecným znakem počátků romantismu ve všech jihoslovanských literaturách je převaha poezie nad prózou. Dokonce i bulharská a makedonská oblast, která po několika ukázkách lidových písní v spisku Vuka Karadžiće Dodatak k Sankt-Peterburgskim rječnicima (1822) předložila svou lidovou tvorbu světu se pozděním (Bogorovova sbírka vychází až r. 1842, Slavejkov tiskne lidové písně až v padesátých letech, Verkovićova sbírka vychází r. 1860 a sbírka bratří Miladinových r. 1861), vytváří nejprve národní poezii a potom teprve prózu. Po sentimentálně ohlasové poezii Najdena Gerova navazuje teprve Petko Slavejkov jak na lidovou slovesnost domácí, tak na literatury cizí ve svých náivních básních, dokumentujících stále větší šíři básnickových obzorů. Z rámce této poezie nevybočuje ani bojovná poezie D. Čintulova, tvůrce znárodnělých písní, vyskytující se později i v lidových variantech. Tak působí umělecká literatura zpět na lidovou slovesnost, z níž vyšla.

Stopy lidové vesnosti i uměleckého epického básnictví Slovanů nese poema Gorski pánik (Lesní poutník) Bulhara Gergiho Rakovského, naplněná autentičností syrových revolučních zkušeností a úvah. Svědčí o velkém záměru autorově a o malých poetických možnostech, které mu tehdy mohla poskytnout dosavadní básnická praxe v Bulharsku. A přece ani hajducký entuziasmus Rakovského nezůstal osamocený, ale byl dále rozvíjen pozdější poezií.^{4/} - Naproti tomu romantická melancholie přecházející v zoufalství, která obestírá téměř všechny básnické projevy Makedonce Rajka Zinzifova, básníka osobního i národního smutku, je sice jednostrunná, ale je v této oblasti originálním jevem. Dobové úsilí vytvořit národní epiku nevedlo Zinzifova k hrdinské poezii, ale k lyricko-epické sentimentální poemě Karvava košulja. Zinzifovova poezie slouží téměř pouze k vyjádření expresivity a vlasteneckých reflexí, chybí jí výpravnost epiky Njegošovy a Mažuranićovy. Básníkův sylabotonický verš je sice modernější než verš starších jihoslovanských básníků, ale ideově zůstává básník věrný patriarchálnímu romantickému vlastenectví.

Přehlížíme-li nejvýznamnější výsledky počínajícího romantismu Jihoslovanů, zjistíme, že v nich neexistuje jednotný vývoj, třebaže jednotliví autoři většinou znali hlavní díla svých jihoslovanských předchůdců. Ve vývojovém proudu směrem k romantismu bývají v konkrétních dílech rozvity různé charakteristické ryty romantismu, ale básníci jsou především v různé míře spoutáni možnostmi jazykovými a vývojovým stupněm verše v dané národní literatuře. Poučná je v tomto ohledu zvláště oblast bulharská a makedonská, která může ve své poetice navazovat takřka výlučně na lidovou slovesnost a která nemá ani jazykové otázky tak jednoznačně vyřešeny jako např. Srbsko. Počátky romantismu se v ní posouvají až do padesátých a šedesátých let. Připomeňme při této příležitosti i makedonskou falsifikaci lidových eposů, známou pod názvem Veda Slovena. Až jde o dílo až šedesátých let minulého století, patří počátkům slovenského romantismu nejen jako žánr literární mystifikace, tedy jako žánr příznačný pro počátky romantismu i v jiných literaturách, ale především jako pokus vytvořit velký národní epos, vyplývající z tradice lidového podání a dokládající originalitu slovenské mytologie.

Pokusíme-li se shrnout hlavní tendence romantismu u Jihoslovanů, rozpadne se nám nutně literatura na skupiny jednotlivých žánrů. Především jsou to žánry, které se v jihoslovanských literaturách objevují pod vlivem lidové poezie a jejichž uvedení do umělecké literatury charakterizuje celou literární epochu.

Za prvé je to poezie písňového typu, často psaná přímo jako texty k písním. Jako typ poezie, který měl jediný v jihooslovanských zemích nadějí na rozšíření, stává se tento typ velmi populární, přičemž mu veřejný ohlas zaručuje právě blízkost k lidové poezii a zpěvní charakter. V městském folklóru jihooslovanských národů splývají písně lidové s písněmi známých básníků, neboť kulturní stav jednotlivých jihooslovanských národů podmiňuje právě toto přijímání poezie. Za ilyriismu seznamovaly patrně s poezií nejčastěji záhřebské pěvecké besedy^{5/} a podobné revoluční básně Čintulovovy dosahovaly největší popularity, když byly zpívány na prvních bulharských divadelních představeních.^{6/} V době, kdy vzdělanostní úroveň jihooslovanských národů neposkytovala ještě autorům písní nadějí, že jejich básnické výtvořiny budou čteny, znamenalo rozšíření básní jako textů k písním jejich největší úspěch.

Okolem dalšího bádání bude ovšem prozkoumat vliv hudební formy na vývoj prozodie od sylabické k sylabotonické a zároveň také otázku fluktuace některých oblíbených nápěvů v slovanském prostředí a jejich vliv na vznik nových písní. Poučné je v tomto směru rozšíření české písně Kde domov můj, vytvořené na základě Goethovy písně Kennst du das Land a rozšířené v hudební podobě operou Mignon. Ve stejném nacionalizujícím duchu jako v písní české objevily se varianty této písně v poezii ilyriické, srbské i bulharské.^{7/} Dokladem tvůrčího sepětí básnické činnosti se zpěvy jsou i bulharské rukopisné pes.nopojky z této doby. Tuté literární oblast nebude ovšem možno zkoumat izolovaně, ale jediné ve spojitosti s vydávanými zpěvníky jiných Slovanů, případně i s nápěvy lidových písní, které sběratelé folklóru začali zapisovat a vydávat vedle písňových textů.

Další žánr, který jihooslovanské literatury v počátcích romantismu usilují vytvořit, je hrdinák epos na způsob eposu junáckého a hajduckého, případně též mýtický epos. Cestu novým dílům ukazuje jednak lidový epos, jednak Gunduličův Osman. Zejména v tomto žánru se projevují archaizující tendence jihooslovanského romantismu. V podstatě zachována zůstává v něm veršová struktura junáckých spěvů, po stránce prozodické i jazykové se v něm vůbec daleko slaběji než v ostatní poezii projevují novátorské tendence. Sylabismus je v něm téměř pravidlem a také jazykové archaizace jde někdy velmi daleko - např. Rakovski píše svého Lesního poutníka míšeninou církevní slovanštiny a bulharštiny. I pro ostatní jihooslovanské eposy jsou charakteristické básnické figury založené na mluvnickém paralelismu a opakování jednotlivých slov, slovních skupin nebo celých veršů, tedy opět znaky, které text přibližují poezii lidové.

Romantická podoba tohoto žánru s idealizovanými hrdiny a jejich černými barvami líčenými odpárci, postržení národního významu boje hrdinů a zdůrazňování expresivní složky v líčených vztazích charakterizují tento žánr, v němž po stránce životního pořádku panují stejné poměry jako v junáckých písních. Také hrdinství ožívá v eposech této doby v podstatě v podobě vzaté z junáckých zpěvů, ale zpravidla doplněné novým citem oběti za vlast, soucitem s jejím utrpením, reflexemi o osudech národa nebo aspoň didaktickým poměrem k vyprávěným dějům u typu sentimentální poemy, vědomím, že vyprávění má sloužit k poučení národa.

Žánr hrdinového eposu je v jihoslovenské literatuře velmi životný, ještě v daleko pozdější době láká básníky a obvykle i později si zachovává svůj vlastenecký národní charakter. Základ lidové slovesnosti je v něm nejzřejmější, většinou právě v souvislosti s ním se mluví i v moderních jihoslovenských literaturách o neoromantismu.

V próze se neprojevují romantické tendence tak výrazně jako v poezii. Určitý okruh překladové literatury přináší sice vzory celé jihoslovenské próze, také výběr témat je přitom v celé jihoslovenské oblasti překvapivě jednotný a překlady cizí literatury často nejsou pořizovány z originálu, nýbrž z jednoho jihoslovenského jazyka do druhého, avšak adaptace děl světové literatury přináší v počátcích romantismu obvykle jednotné zdůraznění jejich sentimentální citovosti. Ani v době kdy se v jednotlivých národních literaturách už hojněji objevují vlastní povídky, neurčuje ráz celé epochy próza, ale vedoucí úlohu si stále podržuje poezie.

V počátcích romantismu hraje velmi důležitou úlohu vývoj jihoslovenských jazyků. Na jedné straně ustupuje starý knižní jazyk jazyku hovorovému, na druhé straně dochází k pokusu vytvořit na základě slovenských vlasteneckých představ umělý literární jazyk (ilyrčinu), v němž úpravy směřují k odstranění shluků souhlásek a tím k větší melodičnosti jazyka. Tyto úpravy dávají poezii možnost většího využití rufonie, v romantické poezii tak významné. Po jazykové stránce znamenají tedy počátky romantismu v jihoslovenských literaturách jednak objevení estetických kvalit hovorového jazyka, což vede i k jazykovému sblížení s lidovou slovesností, na druhé straně pak přinášejí tendenci vytvořit básnický jazyk vzdálený od jazyka sdělovacího.

P o z n á m k y

1/ M. P o p o v í c , Istorija srpske književnosti. Romantizam I,
Bělehrad 1966, 39 n.

- 2/ M. Katančić, Fructus auctumnales. Záhřeb 1794.
- 3/ A. Barac, Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije I, Književnost ilirizma. Záhřeb 1954; I. Franješ, Evropski romantizam i hrvatski Preporod. - Kolo 1966, kolovoz, rujan, listopad.
- 4/ K. Genov, Romantizam v bálgarskata literatura, Sofie 1968.
- 5/ B. Jirola, Pregled povijesti hrvatske muzike. Záhřeb 1922, 150 n.; též F. Kuhač, Ilirski glazbenici. Prilozi za povijest hrvatskog Preporoda, Záhřeb 1893.
- 6/ B. Penev, Istorija na novata bálgarska literatura. Pod redakcijata na Boris Jecov. IV, 1, Sofie 1936, 425-6.
- 7/ M. Gavrin, Goethova pjesma "Mignon" u hrvatskim prepjevima i prijevodima, Filologija I, 1957, 145-175; J. Páta, "Kde Gómov muji" v slovanských překladech a obměnách, Praha 1934.
- 8/ D. Čyževskij, Vergleichende Geschichte der slawischen Literaturen, II, Berlin 1968, 38.

LES DÉBUTS DU ROMANTISME DANS LES LITTÉRATURES DES SLAVES

MÉRIDIIONAUX

La situation peu heureuse des Slaves méridionaux en Autriche et en Turquie, États à population bien disparate, donna au mouvement romantique dans les littératures de ces peuples un de leurs traits caractéristiques: elle renforça leur sentiment national. Les oeuvres de Vuk Karadjitch, si importantes pour la vie culturelle de tous les Slaves du Sud, se rattachant déjà, du point de vue idéologique, au romantisme. C'est surtout à cause de ces traits, caractérisant l'oeuvre de Vuk, que le chercheur serbe M. Popovitch se sert du terme "romantisme patriarcal" pour désigner le romantisme débutant chez les Serbes. Le terme cité convient aussi à la poésie lyrique de Sima Milutinovitch et rend bien l'état de choses chez les Bulgares.

Le romantisme des Croates, et celui des Slovènes en même temps, n'apparaît qu'avec la génération des soi-disant "Illyriens". La poésie lyrique du Croate P. Preradovitch et celle du Slovène F. Prechern - c'est-à-dire celle des poètes qui ont pris contact avec le romantisme allemand - s'approche le plus de l'image du romantisme, connue dans le monde entier. Le genre littéraire particulièrement important pour le romantisme naissant des Slaves méridionaux, c'est la poésie lyrique sous forme de chansons, figurant, quelquefois, comme un texte composé pour une mélodie déjà existante.

Dans la poésie épique, les romantiques slaves du Sud cherchent à créer une épopée nationale. "La mort de Smail-age Tchenguitch", écrite par le Croate I. Majouranitch, trahit l'influence des épopées héroïques yougoslaves, l'oeuvre du prince Petr II Petrovitch Niegoch, appelée "Gorski vjenac", de même. On peut compter à ce genre littéraire, dans le domaine des Bulgares, surtout l'épopée du poète révolutionnaire G.S. Bakovski, "Gorski pašnik", et celle de N. Kozlev "Čeren arap i chajdut Sider"; dans le domaine de la Macédoine, c'est l'oeuvre de Ved Sloven, qui s'efforçait à construire une vieille mythologie slave, en prenant pour base un folklore falsifié.

La langue poétique, qui était en train de se former, pouvait donner toute sa mesure plutôt en poésie qu'en prose. Le mouvement littéraire romantique, cherchant à découvrir des qualités esthétiques dans la langue de tous les jours et s'efforçant à créer une langue artificielle (celle "illyrienne") comporte, de cette façon, deux tendances diverses, mais qui tendaient au même but: on voulait créer une langue poétique nouvelle.